

LEERLINGEN IN BEELD

Een onderzoek naar kenmerken van leerlingen die worden
aangemeld voor het cluster 4-onderwijs

Marieke Drost en Jan Bijstra

Regionaal Expertisecentrum Noord Nederland, cluster 4 (RENN4)
Afdeling Expertise
Groningen, augustus 2008

VOORWOORD

Deze brochure is een verkorte weergave van het onderzoeksrapport “Leerlingen in beeld” van Marieke Drost en Jan Bijstra. Het betreft een onderzoek naar de kenmerken van leerlingen die voor een cluster 4-indicatie worden aangemeld. Het onderzoek is uitgevoerd in opdracht van de directie van het Regionaal Expertisecentrum Noord Nederland cluster 4 (RENN4) door de afdeling Expertise van RENN4. Een gedetailleerd verslag van het onderzoek is op te vragen bij RENN4 of te downloaden vanaf de website www.renn4.nl.

AANLEIDING TOT HET ONDERZOEK

De laatste jaren is het aantal leerlingen dat wordt aangemeld voor een cluster 4-indicatie flink toegenomen. Scholen in het regulier onderwijs lopen in de omgang met leerlingen blijkbaar steeds vaker tegen problemen aan en weten niet goed hoe ze moeten handelen. Dit wordt wel *handelingsverlegenheid* genoemd: scholen hebben onvoldoende mogelijkheden om zo te handelen dat de leerling een normale (leer)ontwikkeling op school kan doormaken. Handelingsverlegenheid ontstaat altijd door een samenspel tussen het probleemgedrag van de

leerling en de mogelijkheden van de school: in algemene zin kunnen we stellen dat het ene soort probleemgedrag moeilijker is voor scholen dan het andere. Tegelijkertijd kan de ene school nu eenmaal beter uit de voeten met een bepaald soort probleemgedrag dan de andere school.

Sinds de invoering van het cluster 4-onderwijs in 2004 hebben we een beeld gekregen van 'de' cluster 4-leerling. De populatie cluster 4-leerlingen is echter nog niet systematisch en gedetailleerd in kaart gebracht. Ook is niet helder wat scholen precies onder handelingsverlegenheid verstaan en welke mogelijkheden zij hebben om in te spelen op probleemgedrag van leerlingen. In dit onderzoek wordt ingegaan op deze vragen.

Dit onderzoek is bedoeld om onze kennis te vergroten over de aanwezigheid en de aard van gedragsproblematiek in het onderwijsveld en de manier waarop scholen daar mee omgaan. Vervolgens denken we dat deze kennis handvatten oplevert hoe te handelen. Wanneer we beter zicht hebben op de kenmerken van leerlingen die op de nominatie staan voor een cluster 4-indicatie, kunnen we gericht werken aan het

ontwikkelen van methoden van aanpak voor verschillende typen leerlingen. Met een gedetailleerder beeld van de cluster 4-leerling kunnen scholen bovendien beter anticiperen op eventuele handelingsverlegenheid en preventief actie ondernemen.

Het onderzoek gaat met name over leerlingen in het basisonderwijs en het voortgezet onderwijs die worden aangemeld voor plaatsing op een cluster 4-school of voor wie rugzakbegeleiding wordt aangevraagd. Ook wordt enige aandacht besteed aan een kleine groep leerlingen voor wie rugzakbegeleiding in het middelbaar beroepsonderwijs wordt aangevraagd.

ONDERZOEKSOPZET

De totale onderzoeksgroep betreft 669 leerlingen die zijn aangemeld gedurende het schooljaar 2006 – 2007. Van deze groep zijn 311 leerlingen aangemeld voor ambulante begeleiding op een school in het regulier basisonderwijs of voortgezet onderwijs en 328 leerlingen voor plaatsing op een cluster 4-school. De onderzoeksgroep met aanmeldingen voor het MBO bestaat uit 30 leerlingen, uiteraard allen

rugzakleerlingen. Ongeveer 95% heeft uiteindelijk een cluster 4-indicatie gekregen.

Voor de onderzoeksgroep met een rugzakaanmelding voor het regulier basisonderwijs en voortgezet onderwijs of voor plaatsing op een cluster 4-school zijn de volgende bronnen gebruikt: onderwijskundige rapporten, aanmeldingsformulieren voor ouders, gedragsvragenlijsten (CBCL en TRF) en allerlei rapportage uit de jeugdhulpverlening (psychiatrische rapporten, psychologische onderzoeken en behandelrapportage). Met behulp van deze bronnen hebben we leerlingen in kaart gebracht. Verder hebben we gekeken hoe scholen aanmeldingsredenen en handelingsverlegenheid omschrijven en op welke ondersteuning zij een beroep doen. Om de cijfers te onderbouwen met enige achtergrondinformatie hebben we met vertegenwoordigers van twaalf scholen uit verschillende geledingen interviews gehouden.

Van de onderzoeksgroep met aanmeldingen voor het MBO zijn minder gegevens beschikbaar. Uit de beschikbare onderwijskundige rapporten zijn gegevens gehaald over aanmeldingsproblematiek, beschermende factoren en zorg die door de school is geboden.

DE RESULTATEN IN HET KORT

Over de leerlingen met een aanmelding voor het basis- en voortgezet onderwijs

Een algemene schets

Jongens zijn zeer duidelijk in de meerderheid (80%) en stoornissen in het autistische spectrum, aandachtstekortstoornissen en gedragsstoornissen komen het meest voor, respectievelijk 43%, 35% en 9%. Scholen en ouders van leerlingen geven aan dat zij geconfronteerd worden met allerlei soorten gedragsproblemen, maar dat naar buiten gerichte gedragsproblematiek (bijvoorbeeld non-verbale en verbale agressie en opstandig gedrag) en problemen op het gebied van de sociale omgang het meest voorkomen. Opvallend is dat scholen weinig problemen melden op het vlak van de leerontwikkeling. Van ongeveer tweederde van de onderzoeksgroep zijn intelligentiegegevens beschikbaar; het gemiddelde IQ komt dan uit op 93. Aan scholen is gevraagd welke positieve kenmerken deze groep leerlingen zou kunnen helpen. De antwoorden zijn: positieve karaktereigenschappen, schoolse vaardigheden en gunstige factoren in de thuissituatie.

Over die thuissituatie kan het volgende worden gezegd: 58% van de leerlingen komt uit een volledig gezin. Verder geven 3% van de vaders en 29% van de moeders aan geen baan te hebben. De helft van de ouders beschrijft de opvoeding als zwaar en belastend; slechts 7% noemt de opvoeding gemakkelijk. Bij 87% van de leerlingen en hun ouders zijn jeugdhulpverleningsinstanties betrokken. Veelvoorkomende vormen van zorg zijn: therapie/training voor het kind (39%), medicamenteuze behandeling (40%) en ouderbegeleiding/gezinsbegeleiding (40%).

Schoolplaatsing versus rugzakbegeleiding

Er worden duidelijk meer aanmeldingen voor rugzakbegeleiding gedaan dan voor plaatsing op een cluster 4-school: van alle aanmeldingen in het schooljaar 2006-2007 kiest 79% voor een rugzak. Dat geldt niet voor leerlingen vanuit gespecialiseerde settings zoals MKD's en voor niet-schoolgaande leerlingen: zij worden doorgaans voorgedragen voor plaatsing op een cluster 4-school. Wanneer we kijken naar psychiatrische stoornissen, dan worden bijna alle leerlingen met een autisme spectrumstoornis (85%) of een aandachtstekortstoornis (82%)

aangemeld voor rugzakbegeleiding. Leerlingen met een gedragsstoornis of zonder psychiatrische diagnose worden veel minder unaniem aangemeld voor rugzakbegeleiding: 42% van de leerlingen met een gedragsstoornis en 46% van de leerlingen zonder psychiatrische diagnose wordt aangemeld voor een speciale school.

Het verschil tussen leerlingen met een rugzakaanvraag en leerlingen met een aanvraag voor plaatsing op een cluster 4-school is dat de eerstgenoemde groep veel minder hevige, naar buiten gerichte problematiek vertoont. Ook onderscheiden zij zich in gunstige zin op de gebieden schoolprestaties, IQ en leergedrag. Ten slotte lijkt deze groep over meer gunstige factoren in de thuissituatie te beschikken: ze komen vaker uit een volledig gezin, ouders hebben vaker een hoger gekwalificeerd beroep en werkloosheid onder vaders komt minder vaak voor. Het gegeven dat in gezinnen van leerlingen met een rugzakaanvraag intensieve hulpverleningsvormen als hulp in de gezinssituatie en gezinsvoogdij minder vaak voorkomen, is daar wellicht het gevolg van. Overigens ervaren ouders van deze groep leerlingen de opvoeding niet als gemakkelijker.

Voorstel tot een typologie

In het onderzoek hebben we een poging gedaan de beschikbare gegevens op een zinvolle manier met elkaar te combineren. Dit heeft geleid tot een typologie met vijf groepen:

- De eerste groep hebben we de gedragsstoornis/non-diagnose groep genoemd. In deze groep zitten vrij veel leerlingen met een gedragsstoornis en leerlingen zonder psychiatrische diagnose. Dit is de klassieke 'ZMOK' groep met op school veel naar buiten gerichte problematiek die meer voortkomt uit berekening en belang dan uit onmacht. De thuissituatie is mogelijk instabiel: er is sprake van een lager sociaal economisch milieu waar de problematiek van de leerling niet erkend of herkend wordt. Dat maakt dat er (te) weinig hulp aanwezig is.
- De tweede groep hebben we de gedragsstoornis/gemengde groep genoemd. Deze groep kent naast leerlingen met een gedragsstoornis ook leerlingen met andere psychiatrische problematiek zoals ADHD en ASS. Daardoor komt naar buiten gerichte gedragsproblematiek voor, maar ook naar binnen gerichte (bijvoorbeeld depressief en

angstig gedrag). Problemen worden (h)erkend door de ouders. Deze groep bevindt zich niet 'van nature' in een laag sociaal economisch milieu, maar omstandigheden (gedrag kind, echtscheiding) hebben gezorgd voor een problematische situatie. Er is redelijk veel hulp om gezin en kind.

- De derde groep hebben we de ADHD groep genoemd. Dit is de groep waarin de diagnose ADHD bovengemiddeld vertegenwoordigd is (70%). Het probleemgedrag is vooral het gevolg van onmacht. De situatie op school en thuis is in meerdere of mindere mate problematisch, afhankelijk van het gedragsbeeld van het individuele kind. De gezinssituatie is overwegend stabiel en in sociaal-economisch opzicht 'gemiddeld'. Wanneer hulp nodig is, is het er ook.
- De vierde groep noemen we de ASS/Asperger groep. Deze groep bestaat bijna volledig uit leerlingen met ASS-problematiek waarbij het syndroom van Asperger relatief vaak voorkomt (10%). Er is uitsluitend sprake van naar binnen gerichte problematiek op school. Leerlingen in deze groep hebben een wat hoger gemiddeld IQ dan leerlingen in de andere groepen en er zijn geen problemen op het

gebied van leervoorwaarden en leergedrag. De thuissituatie is stabiel en het sociaal-economisch milieu verhoudingsgewijs hoog. Wanneer hulp nodig is in het gezin of voor de leerling zelf, wordt deze ook ingeschakeld.

- De vijfde groep noemen we de ASS/PDD-nos groep. Deze groep bestaat eveneens bijna volledig uit leerlingen met ASS-problematiek, maar verschilt van de vierde groep, omdat er naast naar binnen gerichte problematiek ook naar buiten gerichte gedragsproblemen voorkomen. De situatie op school en thuis is in meer of mindere mate problematisch, afhankelijk van het gedragsbeeld van het individuele kind. De gezinssituatie is overwegend stabiel en in sociaal-economisch opzicht gemiddeld. Wanneer hulp nodig is, is het er ook.

Het perspectief van de school

Vóór de cluster 4-aanmelding bieden scholen aan vrijwel alle leerlingen extra zorg aan op leerling- en/of schoolniveau. Die zorg kan bestaan uit extra (individuele) begeleiding door de leerkracht, mentor of IB-er, maar ook kan het gaan om een sociale vaardigheidstraining of huiswerkbegeleiding. Op schoolniveau gaat het doorgaans om advies en

ondersteuning vanuit het samenwerkingsverband, schoolbegeleidingsdienst, schoolpsycholoog/orthopedagoog, RENN4 en/of jeugdhulpverleningsinstanties. Wanneer dit onvoldoende effect oplevert, gaat men over tot de cluster 4-aanmelding. Naar buiten gerichte gedragsproblematiek is dan doorgaans de reden om aan te melden. Schoolfactoren als deskundigheid van de docent, werkdruk, groepsgrootte en groepssamenstelling spelen ook een rol. Wel willen scholen hun zorgleerlingen in principe zolang mogelijk in het reguliere onderwijs houden.

Over de leerlingen met een aanmelding voor het MBO onderwijs

Bijna alle aangemelde MBO-leerlingen (het zijn hoofdzakelijk jongens) hebben een psychiatrische diagnose. Het gaat vooral om autisme spectrum stoornissen en in mindere mate om aandachtstekortstoornissen. Voor deze leerlingen leveren gedragingen als het zich voegen naar regels en respect opbrengen voor anderen in het algemeen weinig problemen op. Wel hebben zij problemen op gebieden als sociale interactie, communicatieve redzaamheid en zelfbeeld. Daarnaast hebben de meeste leerlingen problemen met de

leerontwikkeling en met zelfstandigheid, concentratie en werktempo.

Daar staat tegenover dat motivatie, nauwkeurigheid en doorzettingsvermogen vaak positieve kenmerken zijn. Voorafgaand aan de aanmelding is meestal extra onderwijszorg ingezet en zijn ook jeugdhulpverleningsinstanties betrokken (geweest).

INFORMATIE

Drost, M. & Bijstra, J. (2008). Leerlingen in beeld. **Een onderzoek naar kenmerken van leerlingen die worden aangemeld voor het cluster 4-onderwijs**. Groningen: RENN4, interne publicatie.

Dit rapport kan worden aangevraagd bij:

RENN4, afdeling Expertise

mevrouw E. Tillema

Postbus 8091, 9702 KB Groningen

tel. 050-3098883

Het is tevens te downloaden vanaf de website www.renn4.nl